

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2024-5/3
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2024

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, d.b.n., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, d.b.n., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdixalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.

Pazilov Abdurayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Xudoyberganov Oybek Ikromovich, PhD, k.i.x.

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№5/2 (114), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2024 y. – 394 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA TARIX FANLARI

Babajanova N.A. Xorazm vohasida keng miqyosda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida ilk oʻrta asrlarga oid koʻp sonli shahar va qishloqlar	6
Ergasheva G.Q. Navoiy viloyatida olimpiya sport turlarining rivojlanishi	8
Inayatov J.Gʻ. Foto faollik tendensiyasi va ularning dunyoga tarqalishi	11
Jumaniyozov X.S. Xalqaro maydondagi terroristik hatti-harakatlar, ularning mohiyati va ijtimoiy barqarorlikka tahdidi	14
Kurbanov E.E. Oʻzbekiston sanʼat arxeologiyasi rivojlanishida olima Galina Pugachenkova xizmatlari	18
Mamatova M. Oʻzbekistonda tibbiyot sohasiga berilayotgan eʼtibor va unda xotin-qizlarning oʻrni	21
Matnazarova M. Koʻchmanchi chorvadorlarning jangovorlik qobiliyati masalalari va harbiy sanʼati	24
Matyakubov Sh.S., Aminov X.B. Xorazm vohasi hunarmandchiligidan kelib chiqish tarixi va bugungi holati	27
Neʼmatov R.A. Xorazm vohasi tarixining numizmatik materiallarda aks etishi	30
Neʼmatov Sh.U. Harakatlar strategiyasi asosida maktabgacha taʼlim tizimida amalga oshirilgan islohotlar (2017-2021)	33
Nigʻmatullayev I.M. Oʻzbekistonda Shia jamoalari anʼanalari: Buxoro “Eroniy”larida Fotima kulti	37
Ochilova K.I. Oʻzbekistonda kino sanʼatida xalqaro hamkorlik: yutuq va muammolar	41
Qandov B.M. Nazir Toʻraqulov hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati tarixi	43
Qanoatova F.B. Oʻzbekiston qishloqlarida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning ahamiyati	47
Qodirov M.M. Qoʻqon shahri taʼlim muassasalarining ijtimoiy taraqqiyotga qoʻshgan hissalarining ahamiyati va oʻrni	50
Qudratov D. Oʻzbekistonda turizmni rivojlantirishda Shahrisabz shahrining oʻrni va ahamiyati	53
Quvvatova N.Q. Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligi ikkinchi jahon urushi yillarida	56
Rahmonkulova O.A. Turizm rivojida xalq amaliy sanʼatining ahamiyati	58
Rajabova N.N. Qashqadaryo vohasi aholisining XIX asr oʻrtalari – XX asr boshlaridagi ijtimoiy ahvoli	61
Raxmonberdiyev F. Akademik B.Ahmedov tadqiqotlarida Amir Temur davri shaharsozligi masalasining yoritilishi	64
Rayimjonov I.X., Abdumatov A.A., Abdualimova Z. Ustrushonaning ilk oʻrta asrlar davri qurilish madaniyati xususida	67
Sharipov B.F. Xitoy Xalq Respublikasi va Vyetnam Sotsialistik Respublikasi oʻrtasidagi munosobatlarning kelajagiga nazar	69
Sharopova N.A. Yangi Oʻzbekistonda umumtaʼlim sohasidagi oʻzgarishlar	72
Shukurova Z.Yu. XIX asr oxiri–XX asr boshlarda Turkistonda bayozchilik maktablari	75
Sobirova M.I. Abdurahmon ibn Xalduinning “Tarixi Ibn Xaldun” asarida Movarounnahr tarixining yoritilishi	78
Tolipov F. Toshkent shahri mahallalarida tadbirkorlik rivoji: tarixiy tendensiyalar va hududiy oʻziga xosliklar (1991-2023 yy)	80
Toʻxtamisheva F. Qashqadaryo aholisi maishiy-madaniy hayotida kashtadoʻzlikning oʻrni, kashta turlari va rivojlanish xususiyatlari	85
Toʻychiyev B. Rus sharqshunosligining shakllanishi va uning oʻzbek sharshunosligiga taʼsiri	87
Toʻychiboyev B.B., Abdumatov A.A. Akademik A. R. Muhammadjonov ilmiy meʼrosida toponomik tadqiqotlarning tutgan oʻrni	90
Tursunova G. Rossiya imperiyasining Sirdaryo viloyatidagi tibbiyot tizimidagi siyosati	93
Xakimova S.B. XX asr boshida Turkiston daryolaridagi izlanishlarga doir	95
Xidirov M.X., Davronov E.A. Termizni Rossiyaga qoʻshib olinishi tarixi	100
Yakobjanov J.J. Qoʻqon xonligi va Buxoro amirligi oʻrtasidagi savdo aloqalari	103
Yakubov A. Jadidlar maʼrifiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarining tarixiy asoslari	105
Yakubova Sh.A. Oʻzbekistonda farmatsevtika ishini yoʻlga qoʻyilishi bilan bogʻliq tarixiy jarayonlarning tahlili va tadqiqi	108
Yoo Inyoung Koreyadagi antik va ilk oʻrta asrlar devoriy suratlarida Markaziy Osiyo madaniyati taʼsirining aks etishi	111
Yuldashev A.K. “Amerika ovozi” radio dasturlarining sobiq ittifoq parchalanishi tarixida tutgan roli	115
Yunusova D.M. Xorazm vohasi tarixini yozma manbalardagi bayoni	118
Бекмуҳаммад У. “Таржимон” газетасининг Хоразм тарихини ўрганишдаги аҳамияти	121
Дусматов Д.Р. Ретроспективный анализ (Вопросы криминализации составов преступления в уголовный кодекс Республики Узбекистан)	125
Зарипов Ж.Г. Историография принудительной миграции и разрешения проблем с дефицитом рабочей силы в Узбекской ССР	129
Левтеева Л.Г. История Хорезма, запечатленная кистью художника	132
Махкамова Н.А. Марказий Сугднинг антик давр кулоллик идишларининг ўрганилиш тарихи	140
Маҳмудбоева Д.У. Ўзбекистонда гендер муносабатларини юксалтиришнинг истикболлари	145
Норбутаев П.П. Алпомиш ва унинг оталари қанжигали уруғиданми ёхуд қалмоқлар асли кимлар?	147

6. O'zbekiston respublikasi Madaniyat vazirligining 2017-yil yakuni bo'yicha hisobot materiallari.
7. O'zbekkino milliy agentligi joriy arxiv materiallari. 2020-yil yanvar.
8. O'zbekiston respublikasi Madaniyat vazirligi joriy arxiv materiallari. 2020-yil yanvar.

UO'K 94(470.57)

NAZIR TO'RAQULOV HAYOTI VA IJTIMOIIY-SIYOSIIY FAOLIYATI TARIXI

B.M.Qandov, PhD, dots., Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat arbobi, birinchi o'zbek diplomati Nazir To'raqulovning hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati o'rganilgan. Nazir To'raqulovning tarixiy merosi tahlil qilinib, bugungi Yangilanayotgan O'zbekiston yoshlari tarbiyasiga ta'siri hamda ijtimoiy hayotidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek maqolada turkiy xalqlarning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotida davlat va madaniyat arbobi Nazir To'raqulovning roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, yoshlar, milliy masala, ma'rifati, mafkura, ta'lim, tarbiya, ilm, vatanga sadoqat, ma'suliyatlik, mehnatsevarlik, xalq xo'jaligi, ijtimoiy hayot, Turkiston, N.To'raqulov, yer islohoti, yangicha islohotlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается жизнь и общественно-политическая деятельность государственного деятеля, первого узбекского дипломата Назира Торакулова. Проанализировано историческое наследие Назира Торакулова, проанализировано его влияние на воспитание молодежи модернизирующегося Узбекистана и значение в их общественной жизни. В статье также раскрывается роль государственного и культурного деятеля Назира Торакулова в социокультурном развитии тюркских народов.

Ключевые слова: общество, молодежь, национальный вопрос, просвещение, идеология, образование, образование, наука, верность Родине, ответственность, трудолюбие, народное хозяйство, общественная жизнь, Туркестан, Н. Торакулов, земельная реформа, новые реформы.

Abstract. This article examines the life and socio-political activities of the statesman, the first Uzbek diplomat Nazir Torakulov. The historical legacy of Nazir Torakulov is analyzed, its influence on the education of the youth of modernizing Uzbekistan and its significance in their social life are analyzed. The article also reveals the role of the statesman and cultural figure Nazir Torakulov in the sociocultural development of the Turkic peoples.

Key words: society, youth, national question, education, ideology, education, education, science, loyalty to the Motherland, responsibility, hard work, national economy, public life, Turkestan, N. Torakulov, land reform, new reforms.

XX asrning 20-yillarida jamiyat hayotida ro'y bergan o'zgarishlar mazkur davrdagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotdagi yangilanishlar, o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur davrda siyosiy hayotdagi o'zgarishlar bevosita ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohalariga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Davlat arbobi, publitsist, tilshunos olim, mashhur diplomat Nazir To'raqulov 1892 yil oktyabr oyida Qo'qon shahrining Kalvak mahallasida yirik paxta savdogari oilasida dunyoga kelgan. U dastlab eski maktabda, so'ng "yangi usul" – jadid maktabi hamda rus-tuzem maktabida tahsil olgan. 1913 yili Qo'qondagi kasb-hunar bilim yurtini tugatib, oliy ta'limni Moskvada kommersiya institutida davom ettirdi. Biroq 1916 yil Birinchi jahon urushi tufayli uchinchi kursdan boshqa talabalar qatorida G'arbiy frontga yuborilgan. Aynan shu jarayonda N.To'raqulov siyosiy kurash maydoniga tortilgandi va inqilobiy kayfiyatdagi talaba va o'qituvchilar tomonidan Minskda tuzilgan "Erkin dala" maxfiy jamiyatiga a'zo bo'ladi[1. 42-46].

Shubhasiz, N.To'raqulovning siyosiy dunyoqarashi shakllanishida mustamlakachilik zulmi ostida qolgan Turkistonda yuzaga kelgan muammolardan xabardorligi yetakchi o'rin tutgan.

1922 yil oktyabr oyida Nazir To'raqulov RKP (b) Markaziy Qo'mitasi ixtiyoriga ko'ra Moskvaga chaqirib olindi va SSSR xalqlari markaziy nashriyoti (SSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi huzuridagi Tsentroizdat) boshqaruvi raisi etib tayinlandi, u 1928 yil o'rtalarigacha rahbarlik qilgan. Uning tashkilotchi va jurnalist sifatidagi iste'dodi aynan shu yerda yaqqol namoyon bo'ldi. U SSSR

xalqlarining rus va turkiy tillarida ko'plab kitoblarga muharrirlik qilgan[2]. Uning so'zboshilari bilan alohida nashrlar chop etilgan. Mashhur adib Sadridin Ayniyning Buxoro inqilobi tarixiga bag'ishlangan "Buxoro inkilobchilari" kitobi Nazir To'raqulovning katta hajmli so'zboshisi bilan nashr etilgan bo'lib, bu yerda u masalani chuqur bilgan holda Buxoro voqealariga tarixiy-siyosiy baho berdi.

Doim ilmga intiluvchi shaxs bo'lgan Nazir To'raqulov maktab ta'limi masalalarini ham chetlab o'ta olmasdi. Uning rahbarlik lavozimlarida ishlagan davrida bu muammo respublika hukumati siyosatida markaziy o'rinlardan birini egalladi. Bu bir qator ob'ektiv omillar bilan bog'liq bo'lib, ulardan asosiysi Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida aholi o'rtasida maktab tashabbusining misli ko'rilmagan yuksalishi bilan ajralib turdi. Respublika va mahalliy hokimiyat organlari aholining boshlang'ich ta'limga bo'lgan ehtiyojini qondirishga, yangi ochilgan maktablarni mutaxassis kadrlar, moliyaviy resurslar va ta'lim muassasalari faoliyati uchun o'quv-moddiy sharoitlarni ta'minlashga amalda ulguradi. Bu muammolarning barchasi 1925 yilda O'qituvchilarning I Butunittifoq qurultoyida Nazir To'raqulovning "Milliy masala va maktab" ma'ruzasi asosida qabul qilingan rezolyusiyada aks ettirilgan. Mana uning asosiy qoidalari:

"...1. Mavjud milliy madaniy-ma'rifiy muassasalar tarmog'ini birlashtirish va uni respublika byudjeti mablag'lari hisobidan bosqichma-bosqich kengaytirish.

2. Bunday ehtiyojni eng keskin his qilayotgan hududlarda milliy maktablar uchun binolar qurish masalasini kun tartibiga qo'yish.

3. Ayollar kundalik to'siqlar tufayli umumta'lim maktablarida o'qiy olmaydigan milliy respublikalar va viloyatlarda (O'rta Osiyo respublikalari, Ozarbayjon) ayollar ta'limini rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratish.

4. Xalq o'qituvchisining faol ishtirokida milliy maktabni targ'ib qilish bo'yicha barcha turdagi jamiyatlarni tashkil qilib, xalq ommasining allaqachon kuzatilgan ilm-ma'rifatga intilishidan Sovet hokimiyatining mahalliy organlari orqali keng foydalanish.

5. Milliy respublikalar, viloyatlar va milliy ozchiliklarning iqtisodiy rivojlanishida g'oyat katta ahamiyatga ega bo'lgan maxsus kasb-hunar va qishloq xo'jaligi maktablarini rivojlantirishga eng jiddiy e'tibor qaratilsin.

6. SSSRning barcha milliy pedagog kadrlarini ruslar bilan bir qatorda qishloqning ijtimoiy hayotida (o'quv dasturlari, savodxonlik jamiyatlari, kooperativlar va boshqalar) faol ishtirok etishga chaqiring.

7. Xalq pedagogika texnikumlari va o'qituvchilar malakasini oshirish institutlarining yangi pedagog kadrlarni tayyorlash bo'yicha umumiy ishlari bilan bir qatorda har yili va tizimli ravishda mavjud professor-o'qituvchilarni qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish, nafaqat ijtimoiy-siyosiy ta'lim, balki pedagogik jihatdan ham.

8. Eng yaxshi milliy va ozchilik maktablari va o'qituvchilarini tizimli ravishda nomzod qilib ko'rsatish bo'yicha barcha choralarni ko'rish; mahalliy matbuotda millatlarni tarbiyalash masalasiga zamonaviy sovet jamoatchiligining dolzarb muammosi xarakterini berish.

9. Markazda va joylarda nashriyot-matbaa ishlarini kuchaytirishga jiddiy e'tibor qaratib, milliy maktabni darsliklar, kitoblar, o'quv-metodik qo'llanmalar, o'qituvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi maxsus nashrlar bilan to'liq ta'minlash, ulardan foydalanish va rag'batlantirish uchun barcha choralarni ko'rib, har bir turdagi milliy kooperativ nashriyot va tashkilotlarning tashabbusi va faoliyati"[3. 26-27].

Shuni ta'kidlash kerakki, Nazir To'raqulov marksistik dunyoqarashning sobit tarafdori bo'lgan holda, shu bilan birga, Sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng, din masalalariga jiddiy qaragan ko'pchilik rahbarlardan farqli o'laroq, islom dinining insoniyat tarixiga ta'siri haqida doimo alohida tushunchaga ega edi. Turkiston Respublikasi SIK raisi sifatida ishlagan yillari (1921 yil may – 1922 yil iyun) davomida u yangi hukumat va dinning o'zaro munosabatlarida oqilona murosaga erishish uchun katta ishlarni amalga oshirdi. Turkiston Respublikasining barcha tashkilotlarida dam olish kunini yakshanbadan juma kuniga ko'chirish to'g'risidagi farmonni imzolaganining o'ziyiq uning fuqarolik jasorati va uzoqni ko'ra bilishidan dalolat beruvchi choradir.

Bu haqda mashhur qozoq olimi R.Berdiboyev shunday deydi: "...Nazir To'raqulovning aql-zakovati, yuksak fuqaroligi "Din xalqning afyunidir"ni yod olgan mahalliy shahzodalarnikidan ancha balanddir, xalqni ozodlikdan, iymondan, or-nomusdan mahrum qilish uchun orqaga egilgan har qanday dushmandan ham battar...[4. 28].

Yigirmanchi yillar boshida Nazir To'raqulov Qurbon hayitning uch kunini - musulmonlarning hurmatli bayramini dam olish kuni deb e'lon qilgan edi. Bu uning ruhiy yuksakligini yana bir bor ko'rsatadi... Nazir o'zining "Sharqda dinga qarshi tashviqot masalalari to'g'risida" ("Kommunistik revolyusiya" jurnali, 1925 yil, 20-son) maqolasida din asoslarini kam biladigan faollarni tanqid qiladi. Jumladan, E.Fyodorovning "O'rta Osiyoning diniy yo'nalishi bo'yicha" asarini misol tariqasida keltirsak, havodan olingan, yuzaki o'rganilgan, muammolar mohiyatini ochib bermagan juda ko'p xulosalar mavjud bo'lsa, u islom tarixini o'rganmay turib, hamma narsani biladigan mutaxassis havosi bilan ko'ksini ura boshlaganlarni masxara qiladi. O'sha maqolada esa uning: "...Sharqning qoloq mamlakatlarida ilg'or fikrli mullalar bu mamlakatlar taraqqiyotida ijobiy, hatto ba'zan inqilobiy rol o'ynashi o'z-o'zidan ma'lum" [4. 26].

Nazir To'raqulov pedagog va publitsist sifatida Turkistondagi milliy-til qurilishi taqdiridan xavotir olmay qolmasdi. U mahalliy millat tiliga davlat maqomi berilishi, ish yuritishning mahalliy aholi tiliga o'tkazilishi, milliy maktablar, kitob ishlab chiqarish va ommaviy axborot vositalarining ko'payishiga ishtiyoq bilan yondashdi. Yangi turkiy alifbo bo'yicha komissiya raisi sifatida u arab alifbosidan lotin alifbosiga o'tish zarurligini faol asoslab berdi. Bu boradagi prinsiplarini himoya qilar ekan, u A.Baytursinov, turkolog olimlar Chobanzoda va Agamali o'g'li bilan qizg'in munozaralarga kirishdi. Shu bilan birga, bu muammoni ma'muriy-buyruqbozlik yo'li bilan hal qilishni talab qilmadi.

Lotinlashtirish barcha turkiy elatlarga, ularning milliy tuyg'ulariga, yozma madaniyatiga ta'sir qilishini bilgan holda, tayyorgarlik davrining asosiy vazifasi tashviqot sabablariga maksimal darajada e'tibor berish, lotinlashtirishni targ'ib qiluvchi mahalliy tashkilotlarni kuchaytirish, bir tomondan, yangi turkiy alifboga o'tishning ilmiy asoslarini ta'minlash, ikkinchidan.

1926 yil mart oyida Bokuda bo'lib o'tgan I Butunittifoq turkologik qurultoyida Nazir Turaqulov shunday ta'kidlagan edi: "...Avvalo shuni ta'kidlamochimanki, Turkologik qurultoy bu borada butun turk dunyosi uchun nihoyatda ilg'or inqilobiy haqiqat edi. Bu qurultoyda birorta ham eski arab harfini yoqlab ovoz berilmagani va agar ma'ruzachilar bu masaladan indamay qochsalar, buni eski arab harfi, degan ma'noda tushunish kerak edi. Eski arabcha harf tarix tomonidan qoralanadi va bir marta va butunlay rad etiladi.

Keyin men ushbu masalaning hozirgi holatiga o'tmoqchiman. Sahnada faqat ikkita alifbo raqobatlashmoqda: isloh qilingan yangi arab alifbosi va lotin alifbosi. Amalga oshirilgan islohotning, to'g'rirog'i, arab alifbosida amalga oshirilgan jarrohlik operatsiyasining mohiyati shundan iboratki, turkiy fonemalarda etishmayotgan belgilar sun'iy ravishda yuqori va pastki belgilar qo'shib to'ldiriladi, lekin bu islohot bundan oldin ham bo'lgan edi. Bu turkiy respublika va viloyatlarning barchasida mohiyatan bir nechta grafika, bir nechta alifbo va bir nechta yozuv tizimi mavjud. Tatar Respublikasida alifbo yoki grafikning bir tizimini, Qozog'iston Respublikasida boshqasini, Turkmaniston Respublikasida uchinchisini va hokazolarni amalga oshirishga harakat qilmoqdalar. Qozonda, mendan oldingi ma'ruzachi batafsil aytib berganidek, ular "Bash-harf" deb ataladigan tizimga, boshlang'ich shakldagi harflar tizimiga e'tibor qaratishga harakat qilmoqdalar. Aytish kerakki, Tatar Respublikasi hukumati qarori bilan tuzilgan tizim haqiqatda mag'lub bo'ldi"[2. 102-104].

Sovet Sharqi xalqlarining yozma tilini yangilash masalalari ustida amalda ishlagan N. To'raqulov 1928 yil yanvardagi "Yangi vazifalar" maxsus maqolasida alohida qayd etadi.

"...Shu bilan birga yangi turkiy alifboni joriy etishga Sovet Sharqining keng ommasi va taraqqiyparvar jamoatchiligining munosabati kabi muhim masalani e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi"[2. 136-141].

Shuni ta'kidlash kerakki, Birinchi Butunittifoq turkiy qurultoyidan boshlab Qozon arabchilari va ularning chet eldagi "do'stlari" tomonidan ko'tarilgan hayqiriq (Turkiyadagi tatar oq muhojiratining nutqi) endi tindi. Lotinlashtirish muxoliflari to'satdan shubha va xavotirga tushib qolgani uchun emas, balki yozma islohotlarning zarurligi va o'z vaqtida ekanligiga o'zlari ham

ishonch hosil qilganliklari uchun emas, balki jim bo'lishdi. Arzimaydi. Ko'rik va o'jarlik ularning eng kam fazilatlarini tuzilgan va tashkil qiladi. Ular shunchaki jim bo'lib qoldilar, chunki ularning ommaning aqidaparastligi, "islom madaniyati va Qur'on alifbosining tarixiy ildizlari" haqidagi barcha bema'ni bahslari va bashoratlari ommaga nisbatan blef va to'liq tuhmat bo'lib chiqdi.

Arabistlarning fikricha, islohotga birinchi urinishdayoq g'azab bilan hujum qilib, hammani va hamma narsani parchalab tashlashi kerak bo'lgan Sovet Sharqining ommasi Qozon "payg'ambarlari"ning faryodlariga kar bo'lib chiqdi. Osmon tushmadi, yer ochilmadi, yangi turkiy alifbo tobora ortib borayotgan sur'atlar bilan amalga oshirilmogda. To'liq "ruhiy milliy" alifbo barcha kerakli "tarixiy ildizlarga" ega bo'lgan alifbo Qur'on emas, balki yangi turkiy (lotinlashtirish asosida) alifbosi bo'lib chiqdi va butunlay zamonaviy, madaniy va texnik asoslarda yangi yozma tilni yaratish imkonini beradi. G'arbning Sharq xalqlariga bilim va texnologiyasi - bu Sovet Sharqi zamonaviy jamoatchiligining shiori, bizning fikrimizni eski yozma tilni tubdan buzish zarurligiga yo'naltirgan o'zadir. Bilim va texnologiyaga chanqoq omma tomonidan seziladi. Masalan, sharqona XX asr madaniyatiga qo'shilish imkoniyatini beruvchi rus tilini o'rganish milliy respublika va viloyatlarda hamma joyda davrning eng dolzarb talablaridan biri sifatida ilgari surilayotgani xarakterlidir.

Qanchadan beri boshqacha munosabat mavjud edi, qancha vaqt oldin faqat imtiyozli va xalqning zolim elitasi tomonidan nafratlanagan rus tilini o'rganish quyi tabaqalar tomonidan "o'zinikidan ketish", "xiyonat" deb talqin qilingan? Qadimgi rus davlatchiligi, yer egalari va kapitalistlarning eski rus madaniyati zulm va ekspluatatsiya, zo'ravonlik va zulmni olib kelgani va Sharq xalqlari orasida juda mashhur bo'lganligi aniq. Ayni paytda, hozir tashqaridan hech qanday majburlovsiz rus tilini o'rganishga ishtiyoq omma orasida kuchayib bormogda, chunki bu tilni o'rgangan sharq odamiga zamonaviy madaniyatga, zamonaviy jamoatchilikka qo'shilish imkoniyatini beradi.

...Ruscha hamma narsa bilan bog'liq bo'lgan xurofotlar (til o'rganish, "ruscha" kiyim kiyish va h.k.) endi tarixdan oldingi hodisaga aylanib bormogda.

...Ittifoqimiz madaniyati va iqtisodiyotining umumiy yuksalishi bilan unda yashovchi barcha xalqlar o'rtasidagi aloqalar, mehnat hamkorligi mustahkamlanmogda. Bu holat SSSR turk-tatarlariga nisbatan ham to'g'ri keladi, ular o'rtasidagi madaniy hamkorlik har tomonlama mamnuniyat bilan qabul qilinishi va to'xtatilmassligi kerak. SSSR turk-tatarlari o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqa (biz bir-biri bilan hududiy yaqinlik va umumiy bozorlar tufayli bog'langanlar haqida gapiramiz; masalan, tatarlar va boshqirdlar, o'zbeklar, qozoqlar va qirg'izlar va boshqalar). Bizdan "Yagona turk tili" yordamidan, dialektlari (tili) asosida qolib, bir-birlari bilan muloqot qilish imkonini beradigan shunday moslashuvchan yozuv tizimini yaratishni talab qilmogda. Ayni paytda, afsuski, bu masala haligacha bizning yangi yozuvimiz tomonidan hal qilinmagan. Turkiy-tatarlarning yangi turkiy alifbolari haligacha bu hayotiy muammoga qoniqarli yechim beradigan ilmiy jihatdan ishlab chiqilgan asosda o'zaro kelishib olinmagan. To'g'ri, 1927 yil iyul oyida Bokuda bo'lib o'tgan "Yangi turkiy alifbo" Butunittifoq Markaziy Qo'mitasining birinchi plenumi ana shu alifbolarni birlashtirish belgisi ostida bo'lib o'tdi. Lekin, aslida, bu birlashishni mazmunli birlashtirishdan ko'ra ko'proq grafik, texnik birlashma sifatida e'tirof etish kerak"[5. 246-256].

Mazkur davrda sotsial hayotdagi o'zgarishlar bevosita tilning sohasiga, xususan, terminologiya sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Maktab va maorif sohasidagi yangicha islohotlar, xorijiy mamlakatlar bilan savdo aloqalarining rivojlanishi, fan va sanoat sohasaridagi ijobiy siljishlar o'zbek tili lug'at fondida yangi so'z va terminlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Shuningdek, bu davrda fan asoslarini, xususan, iqtisod va siyosatdagi yangiliklar bilan tanishishda rus tilining yetakchi o'rin tutishi shu tildagi terminlarning tarjimasini lug'atlar shaklida berish ehtiyojini keltirib chiqardi. Shunga binoan, ijtimoiy-siyosiy terminlarning maxsus ikki tilli tarjima lug'atlarini yaratish yo'lidagi leksikografik ishlar amalga oshirila boshlandi va N. To'raqulovning "Rus-o'zbek tilining siyosiy va iqtisodiy lug'atchasi"[6. 87] bu yo'nalishdagi dastlabki ish ekanligi bilan xarakterlidir.

Nazir To'raqulov SSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi huzuridagi Tsentroizdat boshqaruvi raisi sifatidagi faoliyatining yangi Sovet davlatida milliy madaniyatlar rivoji uchun ahamiyatini juda yaxshi tushundi. 1928 yil iyun oyida Tsentroizdatning besh yilligiga bag'ishlangan yubiley yig'ilishida uning doimiy rahbari g'urursiz emas, deb ta'kidladi: "... Tsentroizdat Ittifoqning ko'p

millionli xalqlarini Sovet madaniyati bilan tanishtirish uchun asos yaratdi va o'zining qisqa muddat ichida boshqa mamlakatlarga to'liq tanish bo'lgan kitob ishlab chiqarish bazasini yaratdi. Besh yil davomida u 50 dan ortiq millatlar tillarida o'quv, ilmiy-ommabop, ijtimoiy-siyosiy, badiiy, qishloq xo'jaligi va boshqa adabiyotlarni 59.959.713 nusxada nashr etdi. Tsentroizdat nodavriy matbuotni yaratish, mustahkamlash va rivojlantirish bilan bir qatorda milliy davriy nashrlarni yaratish, takomillashtirish va tarqatish masalalariga ham jiddiy e'tibor beradi. Ayni paytda uning 12 tilda 21 ta davriy nashriyot nashr etayotganini aytish kifoya[7. 349].

Nazir To'raqulovning qisqa, ammo voqea-hodisalarga boy hayotiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning yoshligidayoq siyosiy yetakchi, atoqli olim va publitsist, iste'dodli diplomat kabi fazilatlar paydo bo'lganini tan olish kerak. Uning notinch inqilob davrida kechgan yoshligi oson va bulutsiz kechmadi. Hozirgi tarixiy sharoitda yigitdan mardlik va vazminlik, halollik va odoblilik, tamoyillarga mafkuraviy sodiqlik va diniy bag'rikenglik, hatto fidoyilikka tayyor bo'lish talab qilindi. Bu fazilatlar ota xonadonidagi munosib tarbiya, Qo'qonda va Moskvadagi savdo institutida o'qiganidan kelib chiqqan. O'zining ongli hayotining boshida, bo'lajak diplomat yo'lida o'z ishiga fidoyi, el-yurt manfaati yo'lida xizmat qilishga tayyor insonlarni uchratdi. Birinchi jahon urushi va fuqarolar urushining og'ir yillarida, Turkistonda sovet hokimiyatining shakllanishi davrida to'plangan siyosiy kurash tajribasi – bularning barchasi, albatta, taqdir uni yuqori davlat lavozimlariga, so'ngra diplomatik yo'lga ko'targanida keyingi hayoti va kelajakdagi buyuk ishlari uchun bebaho yuk bo'ldi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Nazir To'raqulovning Yaqin Sharqdagi kelajakdagi muvaffaqiyatli va samarali diplomatik faoliyati uning Markaziy Osiyoda ham, Moskvada ham avvalgi barcha faoliyatiga asoslanadi. O'zbek xalqining ajoyib farzandi o'zining serqirra ijodida chuqur bilim va dunyoqarashlar kengligi bilan qurollangan chinakam marifatparvar ekanligini isbotladi. Hayot qiyinchiliklari uni o'z qobiliyatiga ishonch bag'ishladi, qalbida mas'uliyat tuyg'usini barcha ko'rinishlarida jasorat uyg'otdi hamda Vatan manfaatlariga xizmat qilishga tayyorligini singdirdi. Nazir To'raqulov qisqa davrdagi sermahsul mehnat va ijodiy faoliyati o'z tadqiqotchilarini kutib turibdi. Ayniqsa, davlat boshqaruvidagi ishtiroki, publitsistik merosi alohida tadqiqot uchun mavzu bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rajabov Q. Farg'ona masalasi: muammoga yangicha nigoh (TKP VI s'yezdi materiallari asosida) // FarDU. Ilmiy xabarlar. 2005, № 2. – B.42-46.
2. Torekulov N. Sobranie sochineniy v dvux tomax. T.2. Stati, doklady, prilozhenie (otchyoty, pisma, dnevniki) (Rus va qozoq tillarida). – Almaty: Alash, 2004. – S. 592.
3. Mansurov T. Polpred Nazir Tyuryakulov. – Moskva: "Molodaya gvardiya", 2022. – S. 26-27.
4. Mansurov T. Poznanie lichnosti. Polpred SSSR Nazir Tyuryakulov. Tylg'any tanu. – Moskva: "Molodaya gvardiya", 2004. – S.28.
5. Normamatov S. Jadid adiblarining o'zbek lug'atchiligi an'analari rivojidagi o'rni // Scientific-methodological electronic journal, O'zbekistonda xorijiy tillar, 2020, № 3 (32), 246-256.
6. To'raqulov N. Rus-o'zbek tilining siyosiy va iqtisodiy lug'atchasi. – Toshkent: Turkiston jumhuriyatining davlat nashriyoti, 1922. – 87 b.
7. Святослав Рыбас. Таир Мансуров. – Москва: «Молодая гвардия», 2021. – С. 349-370.
8. Rajabov Q., Haydarov M. Turkiston tarixi (1917 – 1924 y.). – Toshkent: "Universitet", 2002. – B. 47 – 48.

UO'K 93/94

O'ZBEKISTON QISHLOQLARIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

F.B.Qanoatova, dots., Shaxrisabz davlat pedagogika instituti, Shaxrisabz

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizda keng rivojlanayotgan xotin - qizlar tadbirkorligining qishloq sharoitidagi holati, o'ziga xos jihatlari haqida fikr yuritiladi. Qishloq joylarida tadbirkorlikning fermer ho'jaliklari misolida yuksalib borayotganligi va unda ayollar ulushini ortayotganligi davrlashtirish orqali viloyatlar kesimida bir qator statistik ma'lumotlar asosida berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: normativ-meyoriy hujjatlar, qishloq xo'jaligi, xotin- qizlar, tadbirkorlik subektlari, fermerlik faoliyati, xizmat ko'rsatish shohobchalari, turmush farovonligi.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№5/3 (114)
2024 y., may

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.05.2024
Bosishga ruxsat etildi: 15.05.2024.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 24,2 b.t. Buyurtma: № 5-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru
 (+998) 97-458-28-18